

Statybos terminijos dūrinių klasifikacija pagal sintaksinius-semantinius sandų santykius

LINA RUTKIENĖ

Lietuvių kalbos institutas

Vilniaus Gedimino technikos universitetas

ESMINIAI ŽODŽIAI: dūrinys, gimininis terminas, sandų santykiai, sintaksinė-semantinė klasifikacija, statybos sritis

ĮVADAS

Dėl spartaus mokslo globalėjimo ir raidos randasi vis daugiau naujų terminų. Tarp jų ypač daugėja dūrinių, kurie gali būti nagrinėjami įvairiais aspektais¹, lemiančiais jų klasifikaciją, kuri yra kiek painesnė negu vedinių. Vienas populiariausių požiūrių – morfologinis, įsivyravęs XX a. pirmos pusės mokslininkų darbuose. Morfologinio požiūrio, kuris glaudžiai susijęs su žodžių daryba, esmė – dūrinių visų pirma suvokti kaip morfemų kombinaciją. Šis požiūris vyrauja ir lietuvių kalbotyroje. *Dabartinės lietuvių kalbos gramatikoje* (toliau – DLKG 1997), Stasio Keinio (1983, 2005) darbuose, Palmiros Zemlevičiūtės (2016) monografijoje dūriniai pirmiausia skirstomi pagal tai, iš kurių kalbos dalių yra atsiradę jų sandai, ir tik po to užsimenama apie dūrinių sandų sintaksinius-semantinius santykius. Tokia klasifikacija argumentuojama tuo, kad „tiek dūrinio <...> reikšmė, tiek jo forma daug priklauso nuo to, kuriomis kalbos dalimis eina tie žodžiai, iš kurių dūrinys yra padarytas“ (DLKG 1997: 150).

Lietuvių terminologijoje dūriniai, einantys tam tikrų mokslo sričių terminais, nagrinėjami ir klasifikuojami ir kitokiais aspektais: semantikos (Auksoriūtė 2016; Gritėnienė 2006; Kačinė 2008; Gaivenis 1998), kilmės (Kaulakienė 1981; Stunžinas 2004), norminamuoju (Kaulakienė 1986,

¹ Nuo klasifikacijos problemų, iškeltų senovės indų gramatikose, pereita prie modernių neurolingvistinių tyrimų. Pavyzdžiui, Kembridžo universiteto mokslininkai Lucy Jay MacGregor ir Yury'us Shtyrovas tiria, kaip dūriniu išreikštą informaciją apdoroja žmogaus smegenys. Taikydami elektroencefalografijos metodą, jie fiksuoja smegenų impulsus, iš kurių bando nustatyti, ar dūrinys žmogaus sąmonėje sukelia vienos sąvokos aprėpties vaizdinį, ar vis dėlto dūrinys sužadina vaizdinius, kuriuos apima abi sąvokos (MacGregor, Shtyrov 2013).

1993; Keinys 1967; Gaivenis 1994), motyvacijos (Sviderskienė 2017), nors išskirti vieną požiūrį nėra visiškai tikslu, nes dažniausiai tyrimuose derinami keli aspektai. Sintaksinis-semantinis požiūris į dūrinius lietuvių kalbotyroje yra kur kas retesnis, paprastai apsiribojama apibrėžiamųjų (determinatyvinių) ir sudedamųjų (kopuliatyvinių) dūrinių išskyrimu ir detaliau apibrėžiamųjų dūrinių sandų santykiai nenagrinėjami (pvz.: DLKG 1997; Gaivenis 1998). Vincas Urbutis, kalbėdamas apie sudurtinių daiktavardžių darybą, paaiškina, kad apibrėžiamųjų dūrinių vienas sandas apibūdina kitą, o tarp sudedamųjų dūrinių sandų yra paprasto sujungimo santykiai (Urbutis 1961).

Sintaksinio-semantinio požiūrio esmė – pripažinimas, kad dūrinytis yra sintaksinis-semantinis darinys, kurio komponentai susiję tam tikrais santykiais. Hansas Marchandas, kurio knyga *Dabartinės anglų kalbos žodžių darybos kategorijos ir tipai* (angl. *The Categories and Types of Present-Day English Word-Formation*) laikoma turėjusia didelę įtaką Vakarų šalių žodžių dūrybos mokslui, teigia, kad visų dūrinių reikšmė paaiškinama, remiantis sintaksiniais santykiais, kurie yra dūrybos pagrindas (Marchand 1969). Šiame straipsnyje bus bandoma į dūrinius pažvelgti būtent sintaksiniu-semantiniu aspektu.

Sintaksinis-semantinis požiūris į dūrinius turi itin senas tradicijas. Jį galima aptikti jau senovės indų gramatikose – jose dūriniai būtent pagal sandų santykius skirstomi į determinatyvinius, posesyvinius (*bahuvrīhi*²) ir kopuliatyvinius (*dvanda*) (Schlücker 2012: 7). Šią klasifikaciją kaip pagrindą perėmė daugelio šalių kalbotyrininkai. Rusų kalbotyroje įprasta dūrinius sintaksiniu-semantiniu požiūriu skirstyti į priklausomuosius (apibrėžiamuosius) ir koordinacinius (sudedamuosius) (Языкознание 1998: 468; Виноградов 1960: 271; Земская 2011: 284), tačiau ne visi kalbininkai tokiai klasifikacijai pritaria. Pavyzdžiui, Vladimiras Arakinas pagal sintaksinius-semantinius sandų santykius išskiria tokias dūrinių grupes:

- 1) predikatiniai dūriniai, kai transformacijos metu išryškunami predikatiniai santykiai, pavyzdžiui, angl. *sunrise* (liet. *saulėtekis*) transformuojamas į junginį *the sun rises*; rus. *снегопад* (liet. *sniegokritis*) transformuojamas į *снег падает*;
- 2) atributiniai dūriniai, kai sandai susieti atributiniais santykiais, pavyzdžiui, rus. *чернозем* (liet. *juodžemis*);

² Šis terminas vartojamas ir *Dabartinės lietuvių kalbos gramatikoje* (DLKG 1997: 151).

3) objektiniai dūriniai, kai transformacijos metu išryškinami objektiniai santykiai, pavyzdžiui, angl. *turnscrew* (liet. *atsuktuvas*) transformuojamas *that turns the screw*; rus. *пылесос* (liet. *dulkių siurblys*) transformuojamas *сосет пыль* (Аракин 2005: 204–205). Kaip matyti iš grupių pavadinimų, į klasifikaciją nepatenka sudedamieji dūriniai. Veikiausiai taip yra todėl, kad tarp šių dūrinių sandų santykių neižvelgiama.

Senovės indų gramatikų tradiciją dūrinius skirstyti į determinatyvinius, posesyvinius ir kopuliatyvinius tęsė ir vokiečių kalbotyrininkai, Jenny Larsson ją papildė, išskyrusi dar vieną grupę – valdomuosius dūrinius (Larsson 2003). Vėliau J. Larsson dūrinių klasifikaciją perėmė lietuvių mokslininkas Dalius Jarmalavičius, savo disertacijoje tirdamas vokiečių kalbos dūrinius. Taigi J. Larsson dūrinių klasifikacija, perimta D. Jarmalavičiaus (2014: 20–25), yra tokia:

1. Determinatyviniai dūriniai; jų pirmasis sandas dažniausiai apibrėžia antrąjį, susiaurindamas jo reikšmę, taigi tarp sandų yra subordinaciniai santykiai. Determinuojamasis sandas yra pagrindinis, iš jo išryškėja dūrinio semantinės ir morfologinės ypatybės.
2. Kopuliatyviniai dūriniai. Tarp sandų yra koordinaciniai santykiai, sandai vienodai savarankiški, net ir sukeitus sandus vietomis, reikšmė labai nepasikeis.
3. Valdomieji dūriniai. Antrasis sandas – veiksmažodinis daiktavardis, tarp sandų santykis kaip tarp tarinio ir papildinio.
4. Posesyviniai dūriniai. Šie dūriniai yra perkeltinės reikšmės ir nusako tik tam tikros savybės dalį.

Kaip matyti, užsienio kalbotyroje pagal sintaksinius-semantinius dūrinių sandų santykius sudaryta įvairių klasifikacijų. Įvairuoja ir jų terminija, o tai apsunkina klasifikacijų analizę.

Šio straipsnio tikslas – aptarus užsienio ir lietuvių kalbotyros specialistų sintaksinę-semantinę dūrinių klasifikaciją, plačiau panagrinėti statybos terminijos savakilmių ir hibridinių dūrinių sintaksinius-semantinius sandų santykius.

Straipsnio objektas – XX–XXI a. lietuvių statybos terminai – savakilmiai ir hibridiniai dūriniai.

Šaltiniai – XX–XXI a. mokslinė ir administracinė statybos literatūra (žr. sąrašą straipsnio pabaigoje).

Pagrindinis darbo metodas – analitinis aprašomasis. Norint nustatyti sandų santykius, taikomas ir transformacijos, arba sintaksinio perfrazavimo, metodas.

STATYBOS TERMINIJOS DŪRINIŲ SANDŲ SINTAKSINIAI-SEMANTINIAI SANTYKIAI

Nors DLKG (1997) dūriniai pirmiausia skirstomi pagal kalbos dalis ir akcentuojamas antrasis dūrinio sandas, šiame straipsnyje, siekiant, kad klasifikacija nebūtų formali ir pernelyg išplėsta horizontaliaja kryptimi, siūloma iš pradžių visus dūrinius skirstyti ne formaliai, o pagal sandų semantikos santykius, ir tik paskui žiūrėti, kokių kalbos dalių kombinacijomis tie santykiai realizuojami. Be to, tokia klasifikacija logiškai atitiktų terminų darybos kryptį – nuo reikšmės prie formos. Siūloma klasifikacija nesiremia nuostata, kad antrasis sandas svarbesnis už pirmąjį ir todėl klasifikuoti reikia remiantis antruoju sandu, – pagrindinis sandas gali būti tiek pirmasis, tiek antrasis arba jie gali būti lygiaverčiai.

Sintaksiniai-semantiniai sandų santykiai gali būti nustatomi taikant transformacijos metodą (tuo atveju, kai yra artimas dūrinio ryšys su atitinkamu žodžių junginiu) ir / ar remiantis dūrinio darybos reikšme, pvz.: *butangė* STŽT 39 ‘buto anga’; *darbadienis* STŽ 102 ‘darbo diena’; *plonlentė* STŽ 307 ‘plona lenta’. V. Urbutis pabrėžia, kad dūriniai iš visų darinių su atitinkamais žodžių junginiais yra susiję labiausiai: „jų [dūrinių] abu sandai remiasi savarankiškais žodžiais, kuriuos tarpusavy jungia sintaksiniai santykiai. Tad nieko nuostabaus, kad kalbos moksle jau nuo seniausių laikų įprasta tarp dūrinio sandų matyti iš esmės tuos pačius santykius, kaip ir tarp savarankiškų žodžių atitinkamuose žodžių junginiuose“ (Urbutis 2009: 205).

Iš 22 statybos srities mokslinių ir administracinių šaltinių išrinkti 657 savakilmiai ir hibridiniai dūriniai, kurie eina giminiais statybos terminais. Skolinti dūriniai nėra tyrimo objektas, kadangi darybos veiksmas yra įvykęs ne lietuvių kalboje.

Visi dūriniai pagal sandų semantikos santykius skirstytini į apibrėžiamuosius ir sudedamuosius. DLKG (1997) pagal kalbos dalis, iš kurių padaryti dūriniai, jie taip pat skiriami į apibrėžiamuosius ir sudedamuosius, tačiau šią klasifikaciją dar būtų galima patikslinti. Kaip rodo tirta medžiaga, apibrėžiamieji dūriniai, einantys giminiais statybos terminais, sudaro itin didelę grupę (iš 657 dūrinių 632 yra apibrėžiamieji), kurios viduje susiklosto penkeriopi sandų santykiai. Klasifikuojant apibrėžiamuosius

dūrinis remiamasi Jono Balkevičiaus terminais, vartojamais kalbant apie žodžių junginio dėmenų sintaksinių santykių semantinį aspektą. J. Balkevičius (1998: 40) skiria atributinius, subjektyvius, objektinius, adverbialinius, komparatyvinius ir komplektyvinius santykius. Skaitytuose stovybos sritys medžiagoje subjektyvius dūrinis, einančių giminių stovybos terminais, neaptikta.

Taigi toliau, remiantis surinkta medžiaga, priklausomai nuo šių santykių, apibrėžiamieji dūriniai skirstytini į 5 pogrupius: atributiniai, objektiniai, adverbialiniai, komplektyviniai ir komparatyviniai dūriniai. Sudedamųjų dūrinis skaitytuose stovybos sritys tekstuose rasta nedaug – tik 25, ir šių dūrinis sandų santykiai smulkiau neskirstomi, nes sudedamieji dūriniai nesiremia sintaksine konstrukcija, jie daromi iš sintaksiniams santykiam nesusijusių žodžių, tad sudedamųjų dūrinis sandai vienas kito neapibrėžia, yra lygiaverčiai.

APIBRĖŽIAMIEJI DŪRINIAI

Kaip minėta, stovybos sritys šaltiniuose užfiksuota 657 dūrinis, einančių giminių stovybos terminais. Daugumą jų – 379 – sudaro atributiniai dūriniai, perpus mažiau (186) – objektiniai. Kitų grupių dūrinis rasta daug mažiau. Pastebėta, kad visose grupėse susidaro nemaži tą patį sandų turinčių giminių terminų būriai. Tad toliau, nagrinėjant sintaksinius-semantinius stovybos terminijos dūrinis sandų santykius, dėmesys bus atkreiptas ir į produktyvius sandus.

Atributiniai dūriniai. Atributiniai santykiai reiškia, kad priklausomas sandas (šiuo atveju pirmasis apibrėžiantysis) iškelia pagrindiniu sandu, kuris yra antrasis, įvardyto denotato požymį (pagal Balkevičių 1998: 40). Šio pogrupio dūriniai yra trijų darybos tipų: 1) *daiktv.* + *daiktav.*, 2) *būdov.* + *daikt.* ir 3) *skaitv.* + *daikt.* Vyrauja *daiktv.* + *daiktav.* ir *būdov.* + *daikt.* dūriniai, pvz.:

- 1) *akmenpjūklis* STŽ 16; *angokraštis* STŽ 22; *ardakartė, ardikartė* STŽT 19; *arklaėdžios* STŽT 21; *avitvartis* STŽT 27; *bėgvinė* STŽ 73; *betonvinė* STŽ 77; *bitbutis* STŽT 32; *butgalis* STŽT 39; *butsanga, butsangė, butangė* STŽT 39; *darbadienis* STŽ 102; *darbystubė* STŽT 43; *dūmavamzdis* STŽ 130; *dumblavietė* STŽ 130; *gaisrasienė* STŽT 52; *gipsatinkis* STŽ 650; *grindjuostė* STŽT 61; *kalkakmenis* AP 27; *kiauliadurės* STŽT 82; *klėtsanga, klėtsangė* STŽT 89; *kluongalis* STŽT 91; *kraiklentė* STŽT 94; *miestovaizdis* AP 142; *medvaržtis* KMD 34;

ortarpis MSSA 145; *parketplokštė* STŽ 388; *riboženklis* ALKSTŽ 227; *stalviršis* IPS 89; *stogagalys* STŽ 583; *stoglangis* MK 75; *stogvamzdis* STŽ 585; *tiesybviētė* STŽ 643; *vamzdžiaraktis* ALKSTŽ 344; *vandenkelis* ALKSTŽ 10; *vandentakis* STŽ 691; *vandenvietė* ALKSTŽ 185; *veidašalmis* STŽ 700; *vėjalentė* MSSA 139; *vielokaištis* ALKSTŽ 84; *žvyrkelis* STŽ 730.

- 2) *aklidangtis* ALKSTŽ 50; *akytbetonis* STŽ 74; *aukštakrosnė* STŽ 53; *baltmolis* ALKSTŽ 18; *bendrabutis* STŽ 73; *dailylentė* STŽT 42; *dantytkūjis* ALKSTŽ 169; *didgalis* STŽT 44; *didžianamė* STŽT 45; *drungtroba* STŽT 46; *drūtgalys* ALKSTŽ 241; *geltonžemis* STŽ 166; *greitaeigė* ALKSTŽ 313; *greitvietė* ALKSTŽ 59; *grynaanglis* GK 7; *gyvatvorė* STŽ 169; *ilgasriegis* STŽ 190; *juodgrindės* STŽ 227; *juodlubės* STŽ 228; *laibrąstis* SM 339; *laisvatarpis* ALKSTŽ 155; *plonlentė* STŽ 307; *raudonmolis* STŽ 468; *sauskelis* MT 3; *statramstis* MSSA 149; *storlentė* STŽ 307; *žaliaplytė* ALKSTŽ 42.

Darybos tipo *skaitv.* + *daikt.* dūriniai sudaro tik nedidelę atributinių dūrinių dalį, pvz.:

- 3) *doigėgnis* STŽ 13; *keturbriaunis* STŽT 81; *keturkojis* STŽ 251; *keturstubė* STŽT 82; *tridantis* STŽ 255; *trikojis* STŽ 659; *vienratis* STŽ 710.

Iš atributinių dūrinių dideliu produktyvumu išsiskiria sandai *akla-* (*akladangtis* STŽ 15; *aklagatvois* ALKSTŽ 304; *aklakelis* ALKSTŽ 304; *aklavamzdis* STŽ 16); *ketur-* (*keturkojis* STŽ 251; *keturšakis* ALKSTŽ 89; *keturstubė* STŽT 82); *stog-* (*stoglangis* STŽ 585; *stoglatakis* ALKSTŽ 168; *stoglovis* STŽ 585; *stogvinė* ALKSTŽ 229); *vanden-* (*vandenkelis* ALKSTŽ 10; *vandenspara* STŽ 691; *vandentakis* STŽ 691; *vandentalpa* STŽ 692; *vandenvietė* ALKSTŽ 185). Minėtini ir kai kurių atributinių dūrinių variantai, besiskiriantys jungiamuoju balsiu (pvz.: *ardakartė*, *ardikartė* STŽT 19), galūne ar tiesiog neįprasta dūryba (pvz.: *butsanga*, *butsangė*, *butangė* STŽT 39; *klėtsanga*, *klėtsangė* STŽT 89).

Objektiniai dūriniai. Objektiniai santykiai yra tokie, kai priklausomasis sandas žymi asmenį, daiktą ar dalyką, į kurį nukreiptas pagrindinio sando žymimas veiksmo, būsenos ar ypatybės turinys (pagal Labutį 1998: 82). Iš apibrėžiamųjų dūrinių objektiniai sandų santykiai, kaip minėta, būdingi 186 dūriniais. Dauguma jų yra 1) *daiktv.* + *veism.* dūriniai, keletas – 2) *įvard.*+*veism.* darybos tipo dūriniai. Antrasis sandas yra pagrindinis, o priklausomasis, apibrėžiantis antrąjį, – pirmasis:

- 1) *aplinkostaba* STŽ 5; *bangolaužis* STŽ 70; *betonmaišė* STŽ 77; *betontiekis* ALKSTŽ 202; *betonkrėtė* STŽ 77; *cementvežis* STŽ 91; *darbdavys* STŽ 105; *dulkėgaudis* STŽ 129; *dūmlaidis* STŽT 48; *dumblagaudė* STŽ 130; *dumblavalė* STŽ 130; *dūmtraukis* SM 90; *garalaidė* STŽT 53; *garotiekis* KP 82; *gegnešis* STŽT 55; *grudpilas* PRAB 28; *gruntatraukė* STŽ 183; *ižonešis* STŽ 222; *lentpjūvė* STŽ 308; *lytlauža* MT 204; *medkirtys* STŽ 330; *medžiagotyra* STŽ 334; *orpūtė* STŽ 374; *pulpotiekis* STŽ 461; *purvagaudė* STŽ 463; *šaltnešis* ALKSTŽ 218; *santvarvežis* STŽ 500; *šilumnešis* ALKSTŽ 149; *skylmušys* STŽ 536; *smėliagaudė* ALKSTŽ 26; *smėliapūtė* ALKSTŽ 36; *strypapjovė* STŽ 588; *vamzdžiapjovė* STŽ 691; *vandenskrodis* STŽ 691; *vandentraukis* SBTĮ 11; *vėjarodis* STŽ 700; *žaibolaidis* ALKSTŽ 75; *žemplukė* KKG 2; *žvyr(a)plovė* ALKSTŽ 364.
- 2) *savirašis* STŽ 504; *savitanka* (*susitankinimas*) STŽ 504; *savitrauka* STŽ 504; *savivartis* ALKSTŽ 207. Darybos tipo *įvard.* + *veiksm.* statybos terminijos dūrinių, einančių giminiais terminais, pirmasis sandas visada yra *savi-*.

Iš surinktos medžiagos akivaizdu, kad produktyvumu pasižymi tam tikri tiek pirmieji, tiek antrieji objektinių dūrinių sandai. Iš pirmųjų sandų produktyviausi yra daiktavardiniai medžiagas ar žaliavas reiškiantys sandai *beton-* (*betontiekis* ALKSTŽ 202; *betonkrėtė* STŽ 77; *betonvežis* ALKSTŽ 207); *dumbl(i)a-* (*dumblagaudė* STŽ 130; *dumblasiurbė* STŽ 130; *dumblavalė* STŽ 130; *dumbliagramdė* STŽ 130); *vanden-* (*vandenskyra* ALKSTŽ 111; *vandensvaidis* ALKSTŽ 160; *vandentraukis* SBTĮ 11); *žem-* (*žemkasė* ALKSTŽ 160; *žemlipė* KKG 2; *žemsėmė* ALKSTŽ 37; *žemsiurbė* STŽ 724). Iš antrųjų – produktyviausi aktyvų veiksmą reiškiantys veiksmožodiniai sandai *-matis* (*vėjomatis* STŽ 700; *vandenmatis* STŽ 691; *triukšmatis* ALKSTŽ 220; *sukiamatis* STŽ 594; *slėgmatis* STŽ 322; *kuramatis* STŽ 294); *-gaudė* (*dumblagaudė* STŽ 130; *žvyr(a)gaudė* STŽ 729; *smėliagaudė* ALKSTŽ 26); *-tiekis* (*vandentiekis* STŽ 692; *šilumotiekis* STŽ 614; *pulpotiekis* ALKSTŽ 247); *-traukis* (*dūmatraukis* STŽT 47; *viniatraukis* ALKSTŽ 60; *vandentraukis* STŽ 692); *-vežis* (*cementvežis* STŽ 91; *betonvežis* ALKSTŽ 207; *šilumvežis* STŽ 614).

Adverbialiniai dūriniai. Adverbialiniai santykiai, kuriuos žymi priklausomasis narys, yra įvairiareikšmiai. Tai pagrindiniu sandu pasakyto „reiški-

nio esaties erdvė ar laikas, reiškimosi būdas ar mastas, radimosi priežastis, sąlyga, tikslas“ (Balkevičius 1998: 41). Skaitytuose statybos srities leidiniuose rasti 26 dūriniai, kurių sandai susiję adverbialiniais santykiais. Šie dūriniai priklauso 1) *daikt. + veiksm.*, 2) *priev. + daiktv.*, 3) *priev. + veiksm.* darybos tipams:

- 1) *garvežys* STŽ 162 ‘garo varikliu veža’ (pirmasis sandas eliptiškai nusako, kaip varomas antruoju sandu įvardijamas daiktas);
- 2) *pusgaminis* STŽ 463 ‘pusiau gaminys’; *pusmišinis* STŽ 465 ‘pusiau mišinys’; *visureigis* STŽ 716 ‘visur einantis’.
- 3) *greitaveika* STŽ 174 ‘greitai veikti’; *pusiausvyra* STŽ 463 ‘pusiau svirti’.

Adverbialinių statybos terminijos dūrinių pagrindinio bei priklausomojo sando pozicija gali būti skirtinga. Pavyzdžiai rodo, kad kai antrasis sandas veiksmožodinis (*garvežys*, *greitaveika*, *pusiausvyra*), apibrėžiantysis yra pirmasis narys. Kai antrasis sandas daiktavardinis, apibrėžiantysis yra antrasis narys (*pusmišinis*, *pusgaminis*). Produktyvumu pasižymi tik priešveiksminis pirmasis sandas *pus-* (*pusmišinis* STŽ 465; *pusfabrikatis* ALKSTŽ 216), kiti sandai nesikartoja arba kartojasi per retai, kad būtų galima daryti apibendrinamąsias išvadas.

Komplektyviniai dūriniai. Komplektyvinių dūrinių pagrindinis sandas (daiktavardinis, būdvardinis, skaitvardinis ar prieveiksminis) žymi denotato mastą, o jo semantinį turinį atskleidžia prijungtas sandas, transformacijos metu tampantis daiktavardžio kilmininku (pagal Balkevičių 1998: 42). Tokių dūrinių rasta panašiai tiek, kiek ir adverbialinių – 25. Jų visų pagrindinis sandas yra pirmasis, jį apibrėžia antrasis, o tas pirmasis sandas yra arba *priev. daug* arba *daiktv. pusė*: *daugiaašis* STŽ 107; *daugiakampis* ALKSTŽ 257; *daugiašakis* ALKSTŽ 144; *pussantvarė* ALKSTŽ 297; *pusaukštis* STŽ 463; *puskolonė* STŽ 464; *pusprieikabė* STŽ 464; *pusrąstis* STŽ 464; *pusskliautis* ALKSTŽ 297; *pusšliuzis* STŽ 464; *pusspyris* STŽ 464.

Visi komplektyviniai giminiais statybos terminais einantys dūriniai rasti tik 1993 ir 2002 m. statybos terminų žodynuose. Senesniuose leidiniuose, pavyzdžiui, Valdemaro Michalausko 1978 m. statybos terminų žodyne, kuriame fiksuoti gyvosios kalbos terminai, pateikta tik tokios darybos būdvardžių (pvz., *daugiasienis*, *-ė* STŽT 43), o daiktavardžių nebuvo pastebėta. Panagrinėjus dar daugiau šaltinių ir pavyzdžių, bus galima patvirtinti ar paneigti mintį, kad komplektyvinių dūrinių, einančių gimini-

niais terminais, daryba yra gana naujas terminologijos reiškiny. Be to, ateityje reikėtų atlikti išsamesnę analizę komplektyvinių ir adverbialinių dūrinių, kurių pirmasis sandas *pus-*, nes riba tarp šių dūrinių yra diskutuotinas dalykas.

Komparatyviniai dūriniai. Komparatyviniai sandų santykiai – patys rečiausi iš visų. Šie santykiai yra tarp sandų dūrinio, kurį transformavę į žodžių junginį ar nustatę jo darybos reikšmę, pagrindinį dėmenį gausime su lyginamąja dalelyte *kaip*: *sliiekratis* ALKSTŽ 370 ‘ratas kaip (šliaužiantis) sliiekas’; *malūnsparnis* STŽ 322 ‘sparnai kaip malūno’; *kryžkelė* STŽ 291 ‘kelias kaip kryžius’. Nors šie dūriniai taip pat rasti tik 1993 ir 2002 m. statybos terminų žodynuose, jų yra per mažai (rasti tik minėti trys), kad galėtume kelti hipotezę apie komparatyvinių dūrinių darybą, kaip naują terminijos papildymo būdą.

SUDEDAMIEJI DŪRINIAI

Nagrinėtuose statybos srities tekstuose rasti 38 sudedamieji dūriniai, einantys giminiais statybos terminais. Sudedamųjų dūrinių sandai yra vienodai savarankiški, vienas kito neapibrėžia. Jie visi atstovauja darybos tipui *daiktv + daiktv*. Geertas Booijus pažymi, kad sudedamieji dūriniai yra ypatinga dūrinių klasė, nes šių dūrinių abu sandai yra pagrindiniai (Booij 2007). Jų darybos reikšmę sudaro sandų reikšmių suma. Sudedamųjų dūrinių aptikta tik statybinių medžiagų specializacijos tekstuose, iš kurių matyti, kad šie dūriniai žymi medžiagas, kurių du pagrindinius komponentus ir įvardija atitinkamo dūrinio sandai, pvz.: *gelžbetonis* SM 242 (*geležis + betonas*); *medbetonis* ALKSTŽ 75 (*medis + betonas*); *plienbetonis* STŽ 421 (*plienas + betonas*); *putbetonis* STŽ 465 (*putos + betonas*); *putsilikatis* SM 278 (*putos + silikatas*); *sierbetonis* STŽ 511 (*siera + betonas*); *stiklaplastikis* DP 282 (*stiklas + plastikas*), *stiklobetonis* ALKSTŽ 162 (*stiklas + betonas*); *žvyrbetonis* ALKSTŽ 72 (*žvyras + betonas*). Kaip matyti iš pavyzdžių, daug sudedamųjų dūrinių turi tą patį antrąjį sandą *-betonis*. Statybos terminas *betonas* žymi vieną svarbiausių statybos medžiagų, nuolat siekiama pagerinti šios medžiagos savybes, medžiagai suteikti daugiau estetiškumo. Tad suprantama, kad būtent su šiuo daiktavardžiu yra padaroma daug statybos terminijos dūrinių, ir ne tik sudedamųjų, bet, kaip minėta, ir objektinių (*betontiekis* ALKSTŽ 202; *betonmaišė* STŽ 77; *betonkrėtė* STŽ 77) bei atributinių (*betonvinė* STŽ 77; *akmenbetonis* STŽ 74; *akytbetonis* STŽ 74).

IŠVADOS

1. Užsienio kalbotyroje dūrinius įprasta nagrinėti sintaksiniu–semantiniu požiūriu, sudaryta įvairių klasifikacijų, paremtų sintaksiniais–semantiniais dūrinių sandų santykiais. Lietuvių kalbotyroje sintaksiniu–semantiniu aspektu dūriniai paprastai skirstomi tik į apibrėžiamuosius ir sudedamuosius. Šią klasifikaciją galima išplėsti ir apibrėžiamuosius dūrinius skirstyti smulkiau, atsižvelgiant į sandų semantikos santykių įvairovę. Ištyrus dūrinių, einančių giminiais stabybos terminais, sandų santykius nustatyta, kad tarp minėtųjų apibrėžiamųjų dūrinių sandų galimi penkeriopi santykiai: atributiniai, objektiniai, adverbialiniai, komplektyviniai ir komparatyviniai. Tačiau, kalbant apie paprastuosius dūrinius (ne apie terminus), pažymėtina, kad jų klasifikacija pagal semantinius–sintaksinius sandų santykius šiomis penkiomis grupėmis neturėtų apsiriboti (norint nustatyti paprastųjų dūrinių sandų santykius, reikia atlikti kitus tyrimus).
2. Tyrimas atskleidė, kad stabybos terminijos atributinių, objektinių ir komparatyvinių dūrinių pagrindinis sandas yra antrasis; adverbialinių – gali būti tiek pirmasis, tiek antrasis; komplektyvinių pagrindinis sandas visada yra pirmasis.
3. Gausiausių apibrėžiamųjų dūrinių grupę sudaro atributiniai dūriniai – jų 22 stabybos srities šaltiniuose rasta 379. Objektinių dūrinių, einančių giminiais stabybos terminais, užfiksuota 186, adverbialinių – 26, komplektyvinių – 25. Mažiausią grupę sudaro komparatyviniai dūriniai, einantys giminiais stabybos terminais: užfiksuoti tik 3 tokie terminai. Galbūt iš būsimos išsamesnės semantinės analizės labiau paaiškėtų komplektyvinių ir adverbialinių dūrinių, kurių pirmasis sandas *pus-*, skiriamoji riba.
4. Tyrimas parodė, kad visose grupėse susidaro didesni ar mažesni tą patį sandą turinčių gimininių terminų būriai. Produktyvumu išsiskiria sandai *akla-*, *beton-*, *daug-*, *dumbl(i)a-*, *ketur-*, *-matis*, *pus-*, *-tiekis*, *-traukis*, *savi-*.
5. Sudedamųjų gimininių stabybos terminijos dūrinių, palyginti su apibrėžiamaisiais, rasta nedaug – 38. Jie visi pavartoti stabybinių medžiagų specializacijos tekstuose, ir šie dūriniai žymi kompozitines stabybos medžiagas.

ŠALTINIAI

- ALKSTŽ – *Anglų–lietuvių kalbų stabybos terminų žodynas*. Atsak. red. A. Kudzys, Vilnius: Technika, 1993.
AP – Gaudutis E., Parasonis J., Šipalis J. *Aukštybiniai pastatai*, Vilnius: Technika, 2008.

- BRGKP – Juocevičius V. *Bendrieji reikalavimai gelžbetoninių konstrukcijų projektavimui pagal euronormas*, Vilnius: Vilniaus Gedimino technikos universitetas, 2007.
- DP – Zalieckienė E. *Degimo procesai*, Vilnius: Technika, 2009.
- GK – Grinkevičius S. *Geležinės konstrukcijos*, Kaunas: Akc. „Spindulio“ B-vės spaustuvė, 1933.
- IPS – Kizinievič O., Žurauskienė R. *Inovatyvios polimerinės statybinės medžiagos ir dirbiniai*, Vilnius: Technika, 2012.
- KKG – *Kaip ir iš ko galima statyti pigius ir tvormingus ūkio trobesius*. Iš rusų k. vertė J. Bražinskas, Vilnius, 1910.
- KMD – Gailius A. *Kompozicinės medžiagos ir dirbiniai energetiškai efektyvių pastatų statybai*, Vilnius: Technika, 2012.
- KP – Pavaras A. *Konstruktiniai plienai*, Vilnius: Mokslas, 1978.
- MK – Vaitkevičius V. *Metalinės konstrukcijos*, Vilnius: Mokslas, 1984.
- MS – Reisonas K. *Molio statyba*, Kaunas: Žemės ūkio rūmų leidinys, 1928.
- MSSA– Spelskis A. *Miestų sodybinės statybos architektūra*, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1955.
- MT – Grinkevičius S. *Mediniai tiltai*, Kaunas: Akc. „Spindulio“ B-vės spaustuvė, 1929.
- PRAB – *Perlojos RKB aukų bažnyčios statybai rinkimo apskaitos knyga. 1909–1927 m.*
- Perlojos Švč. Mergelės Marijos ir Šv. Pranciškaus Asyžiečio Romos katalikų bažnyčia, 1927. Prieiga per internetą: <http://www.epaveldas.lt/object/recordDescription/ARCH/1592/1/19>.
- SBTĮ – *Statybos ir butų tvarkymo įstatymai, taisyklės*. Parengė K. Zubauskas, Kaunas, 1922.
- SM – Sčesnulevičius S. *Statybinės medžiagos*, Vilnius: Mintis, 1966.
- SPGMS – Lakiūnas G. *Statybinių plieno gaminių mažasis sortimentas*, Kaunas: Technologija, 1992.
- STŽ – *Statybos terminų žodynas*. Parengė A. Kudzys, A. Rosenas, B. Kudzienė, Vilnius: Lietuvos mokslas, 2002.
- STŽT – Michalaukas V. *Statybos terminų žodynas. Trobesiai*, Vilnius: Vilniaus inžinerinis statybos institutas, 1978.

LITERATŪRA

- Auksoriūtė A. 2016: Lietuviški blakių pobūrio vardai. – *Terminologija* 23, 175–194.
- Balkevičius J. 1998: *Lietuvių kalbos predikatinė konstrukcijų sintaksė*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Booij G. 2002: *The Grammar of Words: An Introduction to Linguistic Morphology*. 2nd Edition, New York: Oxford University Press Inc.
- DLKG 1997: *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Gaivenis K. 1994: Technikos terminijos norminimo mažmožiai. – *Terminologijos vagos* 1, 32–40.
- Gaivenis K. 1998: Apie dvi lietuviškų sudurtinių terminų serijas su tais pačiais sandais. – *Lituanistica* 2(34), 98–102.
- Gritėnienė A. 2006: *Augalų pavadinimų motyvacija šiaurės panevėžiškių patarmėje*. Monografija, Vilnius: Logotipas.
- Jarmalavičius D. 2014: *Vokiečių kalbos dūrinių daryba XV–XVIII a. rankraštiniuose dvikalbiuose baltų kalbų žodynuose*. Daktaro disertacija, Vilniaus universitetas.
- Kačinaite D. 2008: Lietuvių sudurtinių oronimų darybos bruožai. – *Baltistica* 43, 275–288.
- Kaulakienė A. 1981: Sudurtiniai vertiniai lietuvių politechnikos terminijoje. – *Lietuvos TSR Mokslų Akademijos darbai*. A serija 1(74), 73–83.
- Kaulakienė A. 1986: Elektrošaltkalvis ar šaltkalvis elektrikas? – *Vakarinės naujienos*, birželio 2.
- Kaulakienė A. 1993: Mikrobanginis ar mikrobangis prietaisas? – *Kalbos kultūra* 65, 81–82.
- Keinys St. 1967: Dėl sudurtinių terminų darybos. – *Mokslas ir technika* 4, 58.
- Keinys St. 1983: Lietuviškų sudurtinių terminų daryba. – *Lietuvių kalbotyros klausimai* 22. *Lietuvių kalbos specialioji leksika*, 70–123.
- Keinys St. 2005: *Dabartinė lietuvių terminologija*, Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla.
- Labutis V. 1998: *Lietuvių kalbos sintaksė*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Larsson J. 2003: *Studies in Baltic Word Formation*, University of Copenhagen.
- MacGregor L. J., Shtyrov Y. 2013: Multiple routes for compound word processing in the brain: evidence from EEG. – *Brain and Language* 126(2), 217–229.

- Marchand H. 1969: *The Categories and Types of Present-Day English Word Formation. A Synchronic-dia-chronic Approach*, Munich: Beck.
- Schlücker B. 2012: *Das Deutsche als kompositionsfreudige Sprache. Strukturelle Eigenschaften und systembezo-gene Aspekte*, Berlin, New York: De Gruyter (= *Linguistik - Impulse & Tendenzen* 46).
- Stunžinas R. 2004: Sudurtiniai elektrotechnikos terminijos būdvardžiai. – *Terminologija* 11, 52–69.
- Sviderskienė D. 2017: Sudurtinių Marijampolės apskrities helonimų motyvacija. – *Acta Linguistica Lithuanica* 75, 243–274. Prieiga per internetą: <http://lki.lt/acta-linguistica-lithuanica-75>.
- Urbutis V. 1961: Dabartinės lietuvių kalbos sudurtinių daiktavardžių daryba. – *Dabartinė lietuvių kalba*, Vil-nius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 65–121.
- Urbutis V. 2009: *Žodžių darybos teorija*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Zemlevičiūtė P. 2016: *XVII–XVIII amžiaus Mažosios Lietuvos žodynų terminologinė medicinos leksika*. Mono-grafija, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Аракин В. Д. 2005: *Сравнительная типология английского и русского языков*. Учеб. пособ., Москва: Физматлит.
- Виноградов В. В. 1960: *Грамматика русского языка*. В 2-х томах, Москва: Издательство Академии Наук СССР.
- Земская Л. С. 2011: *Современный русский язык. Словообразование*. Учеб. пособ., Москва: Флинта.
- Языкознание*. Большой энциклопедический словарь. Гл. ред. В. Н. Ярцева, Москва: Большая Россий-ская энциклопедия, 1998.

CLASSIFICATION OF SOLID COMPOUNDS IN TERMINOLOGY OF CONSTRUCTION ACCORDING TO SEMANTIC-SYNTACTIC RELATION OF COMPONENTS

The rapid development and globalization of science as well as formation of lan-guage varieties related to professional activities, the main layer of which is terminol-ogy, makes research into terminology very important. There is a noticeable tendency in recent years to create compounds which adhere to the principles of language econ-omy, precision of naming, monosemy and logicity perfectly well. Compounds are researched in various aspects including semantics, word-formation, motivation, origin and standardization. One of the most popular aspects was the morphological aspect of research, which prevailed in the works of Lithuanian linguists of the first half of 20th century. This aspect is closely related to word-formation and its essence is the under-standing of a compound as a combination of morphemes. This point of view is still predominant in Lithuanian linguistics. For instance, in *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika* (Grammar of Modern Lithuanian) compounds are classified firstly according to the parts of speech from which their components are derived. In foreign linguistics it is common to research compounds from the semantic-syntactic point of view; there are various classifications based on semantic-syntactic relationship of components of compounds. In Lithuanian linguistics the analysis of solid compounds from the se-mantic-syntactic point of view is less frequent. Usually compounds are classified into subordinated and copulative compounds without going into more detailed research of the relations between components of subordinated compounds.

This paper researches solid compounds from semantic-syntactic point of view. Solid compounds in Lithuanian terminology of construction have been selected as the ob-ject of research; due to their abundance and tendencies of development, these terms can to a certain extent represent general regularities of the development of Lithuanian solid compounds. After an overview of the semantic-syntactic typology of compounds by foreign researchers and the point of view in Lithuanian linguistics in regard to re-

lations between components of solid compounds, the paper presents a more detailed analysis of relations between components of compounds which function as generic terms in the terminology of construction. It is suggested to widen semantic-syntactic classification and to classify subordinated compounds further taking into account the variety of relations between components. The suggested semantic-syntactic classification would be less formal and wide than morphological and in addition it would focus less on the second component of the compound (as is common in morphological classification). The research revealed that the second component is the main component in attributive compounds, object-denoting compounds and comparative compounds, whereas adverbial compounds can have either the first or the second component as the main component and in amount-denoting compounds the main component is always the first.

The analysis of relations between components of solid compounds which are generic terms of construction showed that there could be five types of relations between components of these determinative compounds: attributive, object-denoting, adverbial, amount-denoting and comparative. Attributive compounds make the largest group of determinative compounds – there were 379 such compounds found in 22 sources. Among the generic terms of construction researched there were also 186 object-denoting compounds, 26 adverbial and 25 amount-denoting compounds. The comparative compounds make the smallest group – only 3 such terms were found. The research also revealed that in all groups there is a certain number of terms having the same main component. The most productive components are *akla-*, *beton-*, *daug-*, *dumbl(i)a-*, *ketur-*, *-matis*, *pus-*, *-tiekis*, *-traukis*, *savi-*. In comparison with subordinated compounds, copulative compounds are rather rare – 38 terms were found. All such compounds were found in texts about construction materials and they name composite materials.

Gauta 2017-11-03

Lina Rutkienė
Lietuvių kalbos institutas
P. Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius
Vilniaus Gedimino technikos universitetas
Saulėtekio al. 11, LT-10223 Vilnius
E. paštas lina.rutkiene@vgtu.lt